

Een vogelgemeenschap in de Gelderse Achterhoek

Door Frits van Daalen

Foto's van de schrijver

De beschreven vogelgemeenschap bevindt zich grotendeels binnen de grenzen van de gemeente Aalten, een klein deel behoort bij de gemeente Lichtenvoorde en ligt ten N.O. van het oude stadje Bredevoort. Het beginpunt van de inventarisatieroute ligt ongeveer 500 m buiten de bebouwde kom van dit stadje. Er zijn drie redenen voor het publiceren van dit artikel. Ten eerste is het hieronder vermelde gebied opgenomen in één der zgn. 'landschapsparken', die momenteel in voorbereiding zijn bij het Ministerie van CRM te weten het landschapspark dat het gebied der gemeenten Winterswijk en Aalten tot aan Varsseveld omvat. Ten tweede heeft men in de herfst van 1972 vóór de ruilverkaveling van de gemeente Aalten gestemd; hiermee zal dus een begin worden gemaakt. Welke invloed deze ruilverkaveling op dit landschap en zijn vogelbevolking heeft, zal in de toekomst moeten blijken. Allereerst is daartoe een inventarisatie noodzakelijk van de huidige vogelstand.

Deze twee redenen staan, zoals u begrepen hebt, niet naast elkaar maar tegenover elkaar. 'Een landschapspark' doet ons denken aan een zekere conservering van het landschap. Een ruilverkaveling roept bij ons associaties op met bulldozers, draglines, mooie rechte wegen en afgestaste kavels. Het voert te ver om hier nogmaals een discussie over te beginnen. In de ANWB recreatiebrochure nr. 13 staat over deze problematiek alles te lezen.

Een derde reden voor het schrijven van dit artikel ligt in het feit dat er nog zeer weinig kwantitatieve en kwalitatieve gegevens bekend zijn over de vogelstand in de 'Oost-Achterhoek'. Het aantonen van de vogelrijkdom kan hopelijk een hoeksteen zijn in de discussie voor het inrichten van dit 'landschapspark'.

Omschrijving van het gebied.

Het gebied bestaat uit twee gedeelten (verder te noemen deel I en deel II). Beide gedeelten behoren tot het zgn. coulissenlandschap of hoevenlandschap. De afwisseling van weiden, hoge- en lage houtwallen, rijen populieren, eiken en beuken en verspreid liggende Saksische boerenhoeven, doen de gebruikte typeringen begrijpen.

Deel I is erg besloten van opbouw, de kavels zijn klein, terwijl alle weilanden zijn omgeven door oude omheiningen. Vaak dient alleen een

Bij verdere aantasting is de Geelgors gedomd te verdwijnen....

houtwal met elzen, voorzien van prikkeldraad, als afrastering. De slootkanten en wegbermen zijn slecht 'verzorgd' en hebben een weelderige kruidenvegetatie. De boeren houden voornamelijk koeien en mestvarkens en hebben vrijwel allemaal hun perceeltjes rogge en voederbieten. Alles is klein van opzet en wekt de indruk dat er vrijwel geen mensenhanden in het spel zijn. Dit lichtglooiende deel I is ongeveer 50 ha groot en de omringende wegen hebben een lengte van drie kilometer. Deze wegen zijn deels verhard, deels onverhard. In totaal staan hier elf boerderijen, vaak voorzien van een behoorlijk aantal oude kippenschuurtjes.

Deel II wordt van deel I gescheiden door 't Klooster'. Dit eeuwenoude bos met eiken, beuken en sparren is in het landschapsplan van de ruiilverkaveling tot natuurgebied verklaard. Hier zullen dus geen ingrijpende veranderingen plaatsvinden en het is daarom verder buiten deze inventarisatie gehouden.

Dit tweede gebied is veel ruimer van opbouw, de kavels zijn groter, er wordt iets meer akkerbouw bedreven en het wordt door talloze zandweggetjes doorsneden. De begrensende wegen, de Schaarweg en de Heidedijk hebben een gezamenlijke lengte van bijna 5 km. De beide wegen zijn veelal beplant met jonge eiken, beuken en populieren. De zandweggetjes worden begrensd door berken met een rijke flora waaronder Wederik, Wilgenroosje, Witte Dovenetel, St. Janskruid, Tormentil, Fluitekruid en Vingerhoedskruid etc. De omheiningen zijn vaak overwoerd door braamstruiken met daartussen veel opslag van berken. Een strook grond van ca 200 m breedte, parallel aan de Heidedijk, is tevens in deze beschouwing opgenomen. Hier zijn enkele percelen naaldhout geplant.

Het totale aantal boerderijen binnen dit deel II, grootte ca. 150 ha, is veertien. In vergelijking met deel I ligt het gemiddelde aantal ha per boerderij (10 tegen 4,5) hier veel hoger. Voor de verspreiding van de soorten broedvogels en aantallen broedparen is dat van belang.

Methode en tijdstip der inventarisatie.

Door de frequentie van de inventarisatieronden in deel I is vrijwel exact het aantal territoria van de broedvogels vastgesteld. Dit gebeurde d.m.v. het in kaart brengen van de zingende ♂♂ of wel de vondst van het nest of de broedplaats. Deze laatste werden vaak 'aangewezen' door de bouwende of voerende vogels. In enkele gevallen was het enige houvast de herhaalde ontmoeting met een soort op steeds dezelfde plaats.

Deel II is meer geïnventariseerd naar specifiek in dit gebied voorkomende soorten. Hieronder vallen ook de soorten die bij veranderingen in het landschap vaak verdwijnen of in aantal verminderen. De telling is hier uitsluitend langs de wegen verricht.

Voorjaar 1972 is dit gebied in mei tijdens de weekeinden bezocht, na 1 juni dagelijks tot en met 21 juli.

De inventarisatieronden bleven bij de bevolking aldaar natuurlijk niet onopgemerkt. Na een wat aarzelend begin wilden ze wel het een en ander kwijt over de gevleugelde bewoners op en rondom hun boerderijen. Mijn belangstelling wekte vaak ook hun interesse. Zij ontpopten zich als echte natuurbeschermers, zoals bijvoorbeeld door het openlaten van schuren, het weghouden van katten en dergelijke. De belangstelling van deze bevolking heeft voor de vogelstand op bovenvermelde wijze dus directe gevolgen.

Broedvogelgemeenschap.

In de omschreven gedeelten hebben in het voorjaar van 1972 59 vogelsoorten gebroed. Het aantal broedparen per soort staat vermeld in tabel 1.

Als we het aantal broedparen van deel I in percentages uitdrukken van het totaal blijken Merel, Boerenwaluw en Fitis dominant te zijn met resp. 8,8, 6,8 en ,8 %. Zij maken samen éénvijfde deel uit van het totaal aan broedvogels. De niet bekende aantallen van de zeer talrijk voorkomende Huismus en Ringmus zijn hierbij buiten beschouwing gelaten. Van de 59 soorten zijn er 15 broedend op of om de boerderij aangetroffen. De oorzaak van deze aantrekkingskracht is de aanwezigheid van veel geschikte nestgelegenheid. Vele boerderijen hebben n.l. houten loodsen en niet meer in gebruik zijnde kippenschuren, die o.a. gebruikt worden door Merel (8,8 %), Boerenwaluw (6,8 %), Witte Kwikstaart (4 %), Winterkoning (4 %), Zwarte Roodstaart (2,4 %), en Grauwe Vliegenvanger (1,2 %). Tevens heeft iedere boerderij één of meerdere oude vruchtbomen, waarin Koolmees (4 %), Gekraagde Roodstaart (2,8 %), Spreeuw (2,4 %), Pimpelmees (1,6 %), Steenuil en Holenduif (0,5 %) een geschikte nestholte vinden, terwijl Houtduif (3,3 %), Vink (3,2 %) en Grote Lijster (2,4 %) bij voorkeur in deze bomen hun nesten bouwen.

Door het recentelijk ophangen van nestkastjes zijn er nu tevens broedgevallen van de Bonte Vliegenvanger (1,2 %).

Het totaal aantal broedgevallen van genoemde soorten is 121, dit betekent dat in dit landschap (deel I) ca. 50 % van de broedgevallen op of rondom de boerderij plaatsvindt.

De gegevens van deel II zijn niet volledig (zie methode van inventariseren). Zij geven echter toch duidelijk aan, dat zich bij een kleine verandering in het landschap reeds verschillen openbaren, zowel in soortbezetting, als in aantallen der territoria. In dit gebied komen 53 soorten voor. In tegenstelling tot deel I is de Huiszwaluw hier wel broedvogel n.l. met 15 paren. Opvallende soorten zijn verder de Grasmus en de Geelgors met resp. 10 en 9 broedparen. De eerste is de voornaamste vertegenwoordiger van de groep der Sylviidae in dit gebied. Ten opzichte van deel I heeft deel II 100 % minder broedparen, maar wel dezelfde verscheidenheid aan soorten van de groep der Sylviidae (zie tabel 2).

Van de groep der tapuiten zijn de Roodborsttapuit en het Paapje met ieder twee broedparen vertegenwoordigd.

De Helderlijk, op de grens van Lichtenvoorde en Aalten.

In de percelen naaldhout langs de Heidedijk zijn de Ransuil en de Torenvalk beide broedvogel met één paar. Hier kon ik vaststellen dat de Torenvalk en de Ransuil in hetzelfde biotoop heel dicht bij elkaar kunnen broeden. Volgens Smeenk (1972) is dit zelfs regel, onderzoeken hebben dit uitgewezen. Het biotoop in het proefterrein van Smeenk, gelegen in Twente, is nagenoeg gelijk aan dat in het omschreven deel II.

Ten slotte valt hier de aanwezigheid op van de Wulp. Als broedvogel van de duinen en de heide was hij mij bekend. Hier broedt hij echter in gewoon weiland. Het zijn echter maar enkele paren, de losse foeragerende exemplaren horen waarschijnlijk thuis in het een kilometer verderop gelegen Korenburgerveen en Vragenderveen.

Tabel 1. Aantal broedparen per soort.

— = geen broedvogel
 x = broedvogel, aantallen niet bekend
 ? = twijfelachtige broedvogel
 ZT = zeer talrijke broedvogel

	Deel I	Deel II		Deel I	Deel II
Torenvalk	1	1	Zwarte Roodstaart	6	4
Patrijs	3	3	Nachtegaal	2	2
Fazant	2	X	Roodborst	1	—
Kievit	12	5	Bosrietzanger	9	3
Wulp	—	2	Spotvogel	5	1
Grutto	1	—	Zwartkop	5	4
Holenduif	1	—	Tuinfluit	10	2
Houtduif	8	X	Grasmus	7	10
Tortelduif	1	6	Braamsluiper	5	1
Koekoek	6	2	Fitis	12	5
Steenuil	3	1	Tjiftjaf	7	3
Ransuil	—	1	Grauwe Vliegenvanger	3	1
Groene Specht	2	1	Bonte Vliegenvanger	3	—
Grote Bonte Specht	2	1	Koolmees	10	X
Kleine Bonte Specht	1	1	Pimpelmees	4	X
Veldleeuwerik	2	4	Staatmees	2	?
Boerenwaluw	17	14	Boomkruiper	1	?
Huiswaluw	—	15	Geelgors	6	9
Graspieper	1	—	Kneu	—	4
Witte Kwikstaart	10	11	Goudvink	1	—
Grote Gele Kwikstaart	—	1	Vink	8	3
Gele Kwikstaart	—	3	Huismus	ZT	X
Winterkoning	10	8	Ringmus	ZT	X
Heggenus	6	X	Spreeuw	6	X
Grote Lijster	6	3	Wielewaal	4	3
Zanglijster	4	X	Zwarte Kraal	—	1
Merel	22	X	Kauw	2	X
Roodborsttapult	—	2	Ekster	2	2
Paapje	—	2	Vlaamse Gaai	1	X
Gekraagde Roodstaart	7	4			

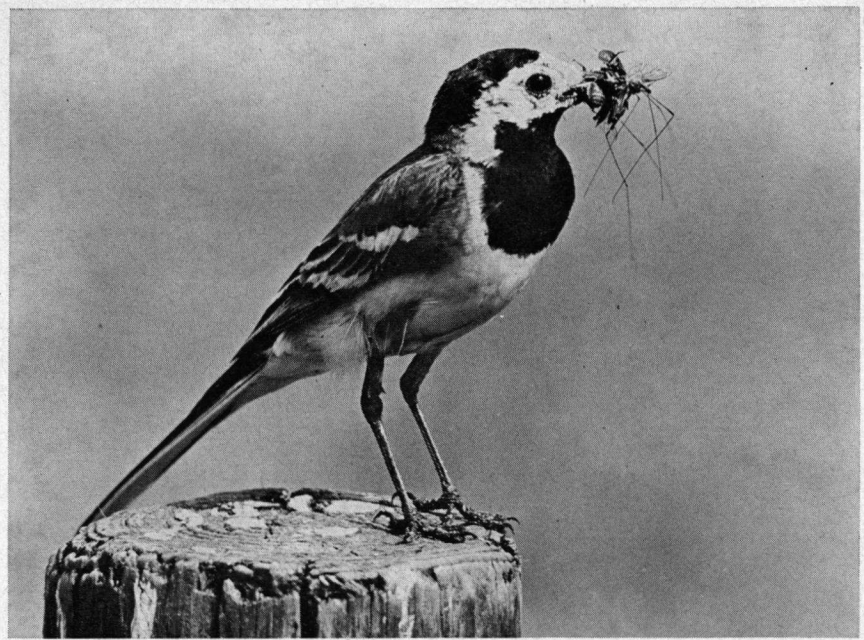
Tabel 2. Aantal broedparen der Sylviidae.

	Deel I	Deel II		Deel I	Deel II
Bosrietzanger	9	3	Braamsluiper	5	1
Spotvogel	5	1	Fitis	12	5
Zwartkop	5	4	Tjiftjaf	7	3
Tuinfluit	10	2		—	—
Grasmus	7	10	Totaal	60	29

Opmerkingen bij enkele soorten.

Steenuil.

Deze soort is met vier broedparen over ca. 2 km² goed vertegenwoordigd. De dichtheid 1-3 paar per km² wordt namelijk in Europa maar zelden gehaald (Alleyn, 1971). De nestplaats betrof in twee gevallen een gat in een holle appelboom, de andere bevonden zich in een holte in een walnoteboom en onder het dak van een oude kippenschuur. In alle vier gevallen was de nestplaats niet verder dan 20 meter van het woonhuis van de boerderij verwijderd. In totaal zijn er 10 jonge Steenuilen uitgevlogen.

De Witte Kwikstaart foerageert in deze gebieden uitsluitend op of langs de wegen.

Boerenzwaluw en Huiszwaluw.

De Boerenzwaluw is in beide delen broedgeval met een behoorlijk aantal broedparen. Er wordt uitsluitend in kippen- en varkensschuren gebroed, met vrije in- en uitvliegroue. Waar meerdere openingen c.q. ramen zijn, is het aantal broedparen per boerderij groter. In deel I concentreerden de Boerenzwaluwen zich bijvoorbeeld rond drie bij elkaar liggende boerderijen. Van zeker twee boerderijen weet ik dat er in 1970 en 1971 wel Boerenzwaluwen broedden, maar dat dat nu niet meer het geval is. De Huiszwaluw ontbreekt volkomen in deel I. Volgens de boeren in de omgeving hebben ze er een tiental jaren geleden nog wel gebroed. Deel II daarentegen herbergt wel enkele tientallen broedparen. Het meer akkerbouwachtige, lager gelegen land biedt blijkbaar meer mogelijkheden voor deze soort. Ik denk hierbij o.a. aan het voorhanden zijn van natte aarde of klei voor de nestbouw.

Witte Kwikstaart en Gele Kwikstaart.

De Witte Kwikstaart foerageert in deze gebieden uitsluitend op of langs de wegen, zonder onderscheid te maken tussen verharde of onverharde wegen. Vaak zie je het kwikstaartje ook op vliegenvangerachtige wijze insecten vangen, hangend voor de langs de weg staande bomen. Met 0,11 paar per ha heeft hij in beide gebieden een vrij grote dichtheid. De gebondenheid van de Gele Kwikstaart aan gebieden met akkerbouw, zoals is aangetoond door Joh. J. Frieswijk (1968), gaat ook hier op. Het aantal broedparen is echter niet hoog (0,02 paar per ha).

Grote Lijster.

Dit is een typische bewoner van dit landschap. Na de Merel is dit de meest voorkomende lijstersoort met een dichtheid van 0,12 paar per ha in deel I. Over beide delen is de dichtheid 0,05 paar per ha. Van de acht gesignaleerde nesten lagen er drie in een beuk, twee in een appelboom, één in een eik, een kerseboom, en een berk. De hoogte van de ligging der nesten varieerde van 1,50 tot 8 meter. Veel nesten worden echter verstoord. De grootste boosdoeners zijn in dit geval de Eksters. Van de acht genoemde broedgevallen in deel I hadden er slechts drie een gunstig resultaat. Dit waren echter tamelijk vroege legfels, mogelijk hebben de vervolglegfels een beter resultaat gehad. De nesten hebben dan meer bescherming van het inmiddels uitgelopen blad aan de bomen.

Roodborsttapuit en Paapje.

Beide soorten komen in deel II naast elkaar voor. Dit bewonen van hetzelfde biotoop is ook door Voous (1960) vastgesteld. De paartjes zijn gelijkelijk twee aan twee over de Heidedijk en de Schaarweg verdeeld. Het paartje van de Roodborsttapuit aan de Heidedijk had reeds drie vliegvlugge jongen (juni). Dagenlang kon je ze op dezelfde plek terugvinden. Het ♂ bemoeide zich echter niet meer met hen, maar zong weer vanaf zijn zangposten. Het Paapje aan de Heidedijk zong voornamelijk vanuit een eenzaam in het land staande hoge berk, terwijl het Paapje aan de Schaarweg als favoriete zangposten langs de weg staande eiken had. De aanwezigheid van de territoria van de Roodborsttapuit langs de beide wegen was mij reeds jaren bekend. De territoria van de Paapjes waren mij in voorgaande jaren niet opgevallen.

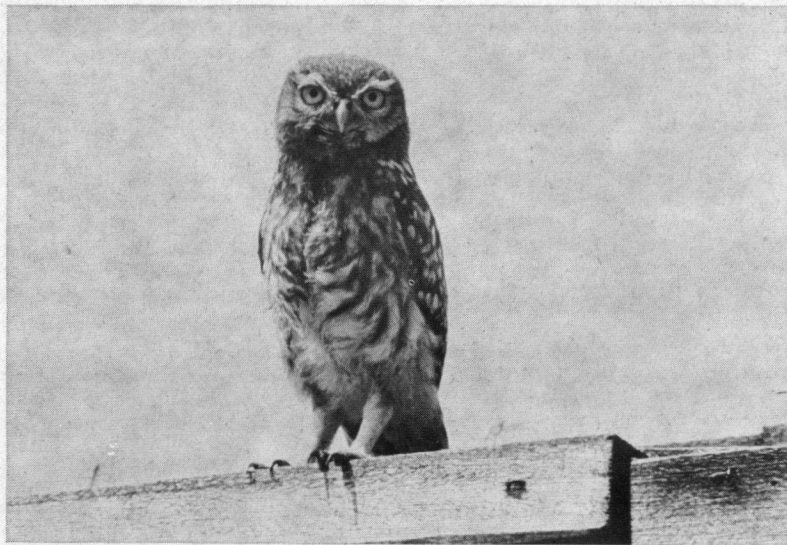
Van de Roodborsttapuit weet ik verder dat deze ook buiten de door mij geïnventariseerde delen voorkomt o.a. langs de spoorbaan bij het natuurmonument 't Loohuis' te Aalten en in de buurtschappen nabij het stadje Lichtenvoorde.

Gekraagde Roodstaart en Zwarte Roodstaart.

Beide soorten bewonen in beide delen hetzelfde biotoop. Dit in tegenstelling tot vermeldingen in de literatuur, waarin verondersteld wordt dat het biotoop waarschijnlijk nergens met elkaar samenvalt (Voous 1960). Hier gebeurt het dat beide soorten op dezelfde boerderij wonen. Van soortconcurrentie is niets te merken. Opvallend is het verhoudingsgewijs grote aantal bruine exemplaren van de reeds broedende ♂♂ van de Zwarte Roodstaart. In slechts drie gevallen van de tien broedparen was er sprake van een volledig uitgekleurd zwart ♂ ex. Mogelijke reden hiervoor is het veelvuldiger voorkomen van juv. exemplaren aan de rand van een verspreidingsgebied van een vogelsoort.

Bosrietzanger.

Deze soort, die veel voorkomt in waterrijke streken aan de oevers van zoetwaterplassen en rivieren is hier op de vrij droge zandgronden met 9 paar per 50 ha (0,18 paar per ha) een in behoorlijk aantal voorkomende soort. Hij bewoont hier de houtwallen en verwilderde hoekjes met braamstruiken en veel ondergroei van brandnetels. Tevens huisden 4 paren in de roggevelden. Deze prachtig imiterende vogel, ik noteerde eens achter elkaar imitaties van Vink, Koolmees, Fitis, Winterkoning en Boerenwaluw, is vrijwel exact te inventariseren. In de avond is hij nl. één der laatst zingende vogels, daarbij komt nog dat zijn zang in begin juni de top bereikt en de andere vogels reeds stiller zijn, omdat zij broedsel of partner te verzorgen hebben.

De Steenuil is hier nog goed vertegenwoordigd.

Dagenlang kon je het ♂ Roodborsttapuit op dezelfde plaats terugvinden.

Geelgors.

Een soort die in dit landschap een aparte plaats inneemt is de Geelgors. Deze hoort hier bij uitstek thuis. Zijn eentonige liedje, ons bekend van warme zomerdagen, klinkt hier nu nog veelvuldig. De vijftien broedparen die ik telde zullen echter ook hier wel klappen te verduren krijgen. Geelgorzen foerageren namelijk graag op de onverharde wegen. Bij ruilverkavelingen worden deze wegen vaak verhard, de voedselmogelijkheden worden minder en de soort vermindert.... bij verdere aantasting is de soort zelfs gedoemd te verdwijnen!

Een vingerwijzing voor een mentaliteitsverandering en dat er van overheidswege de eerste stappen worden ondernomen om de conservering van dit landschap in de toekomst beter te regelen, is o.m. dat begin 1973 in de Graafschapbode een door Burgemeester en Wethouders van Aalten ondertekende advertentie verscheen waarin werd verzocht de houtopstanden te melden teneinde hiervan een overzicht te verkrijgen. Hierin wordt tevens vermeld dat het in de bedoeling ligt een subsidieregeling voor de instandhouding van landschappelijk waardevolle houtopstanden in het leven te roepen. Het daagt in het oosten!

● F. van Daalen, Leidseplein 7 rood, Haarlem.

LITTERATUUR:

Alleyn W. F. c.s. (1971): Avifauna van Midden-Nederland, p. 293.

Koninklijke Nederlandsche Toeristenbond ANWB (1972): De Nationale Landschapsparken. ANWB Recreatie-brochure no. 13.

Friesland Drs. J. J. (1968): De Gele Kwikstaart als broedvogel in 1967. *Natura* 65, pp. 62-63.

Makatsch Dr. Wolfgang (1964): De vogels bij huis, in tuin en park, p. 229.

Smeenk C. (1972): Okologische Vergleiche zwischen Waldkauz und Waldohreule. *Ardea* 60, pp. 1-71.

Voous Prof. Dr. K. H. (1960): Atlas van de Europese vogels, p. 218.

Heroverweging waterschapswerken Winterswijkse beken

De Stichting Natuur en Milieu en de Gelderse Milieuraad hebben een dringend beroep op de regering gedaan de werken van het Waterschap van de Berkel aan de beken rond Winterswijk ter vergroting van de ontwatering op te schorten en de noodzaak er van opnieuw in overweging te nemen. Deze werkzaamheden hebben een ernstige nivellering en verarming van natuur en landschap tot gevolg. De door het waterschap aangevoerde

argumenten voor de ontwatering zijn, zo is gebleken uit een onderzoek van de bioloog dr. C. F. van Beusekom in samenwerking met de Werkgroep Milieubeheer van de RU van Leiden, zeer discutabel en rechtvaardigen de werken in de voorgestelde vorm geenszins, ook niet voor de landbouw. De werken passen evenmin in de gedachten voor een nationaal landschapspark in het gebied rond Winterswijk. Gevraagd is een werkgroep in te stellen, die een beleidsprogramma voor de realisering van het landschapspark rond Winterswijk opstelt.